

## Periodinės spaudos pradmenys unijinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje

Eglė Patiejūnienė

Vilniaus pedagoginis universitetas

Lietuvių literatūros katedra

Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius

El. paštas kws@post.omnitel.net

*Kur yra periodikos Lietuvoje ištakos? Paklaustas apie seniausius Lietuvos laikraščius, kiekvienas, kas bent kiek domėjosi ta tema, prisimins lenkų kalba leistus „Lietuvos kurjerį“ (Kurier Litewski, 1760–1763), „Vilniaus kurjerį“ (Kurier Wileński, 1841–1865), greičiausiai dar Nenaudėlių („Šubravců“) draugijos leidinį „Gatvės žinios“ (Wiadomości Brukowe, 1816–1822). Ieškant lietuviškosios periodinės spaudos ištakų, teks atsigręžti į Mažąją Lietuvą, kur laikraštėliai iškalbingais pavadinimais – „Nusidavimai Dievo karalystėje“, „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių“ – pradėjo rodytis trečiajame XIX a. dešimtmetyje<sup>1</sup>. Turbūt plačiausiai žinomas lietuviškas Rytprūsių laikraštis – Frydricho Kuršaičio redaguotas savaitraštis „Keleivis“, ėjęs 1849–1880 m., nors pirmuoju „tikru“ lietuvišku laikraščiu laikomas „Lietuvininkų prietelis“ (pirmas numeris – 1849 04 05 Klaipėdoje)<sup>2</sup>. Didžiojoje Lietuvoje iki „Aušros“ pasirodymo (1883) lietuvių kalba buvo leidžiami tik rankraštiniai, hektografuoti, vienkartiniai laikraščiai<sup>3</sup>. Autorė, artėdama „prie ištakų“, nagrinėja dar ankstesnį periodą.*

**Esminiai žodžiai:** kartinis laikraštis, efemeridė, propagandos funkcija, sensacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

<sup>1</sup> Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius, 2001, p. 82.

<sup>2</sup> „Laikraštis“, in: Knygotyra: Enciklopedinis žodynas, red. Feliksas Jukna, Vilnius, 1997, p. 212.

<sup>3</sup> Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius, p. 84 – 85.

Kalbant apie tikrąsias periodinės spaudos ištakas Lietuvoje, reikėtų užgriebti daug senesnius – unijinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės laikus. Mat jau nuo pirmosios XVI a. pusės čia (iš pradžių Krokuvoje ir Gdanske, vėliau – Varšuvoje, Lvove, Slucke ir kt., nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio – ir Vilniuje, iš viso 12-oje spaustuvių (p. 42) ėjo tam tikri vienkartiniai laikraščiai, laikraščiai skrajutės, proginiai informaciniai spaudiniai, kitaip dar vadinami efemeridėmis. Tai buvo visai nauja raštijos rūšis. Drauge su vėlesniais, vadinamaisiais „serijiniais“ laikraščiais, tokios efemeridės apie du šimtmečius operatyviausiai informavo visuomenę apie reikšmingus įvykius ir buvo, šalia kalendorių, daugiausiai skaitomi leidiniai valstybėje.

Deja, Lietuvoje ši spaudinių grupė kol kas ne tik nėra susilaukusi kokių nors įdėmesnių tyrinėjimų, bet ir apskritai neišskirta iš bendro XVI–XVIII a. leidybos srauto; terminas „efemeridė“ nurodytąja prasme pas mus irgi nežinomas<sup>4</sup>. Bet, kaip ir ne vienu kitu atveju, šioje srityje nemažai yra pasidarbavę kaimynai lenkai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinį palikimą tradiciškai laikydami savu ir aprėpdami tas sritis, į kurias gilintis mums vis dar stinga intelektualinių pajėgumų.

Šiuo straipsniu kaip tik ir norima atkreipti mūsų skaitytojų dėmesį į minėtąją literatūrologinių ir kultūrologinių tyrinėjimų temą, taip pat pristatyti tikrai vertingą leidinį, pagrindinį šios apžvalgos šaltinį, – lenkų mokslininko, senosios spaudos specialisto Konrado Zawadzkiego veikalą „Lenkų spaudos pradžia. XVI–XVIII amžiaus laikraščiai skrajutės ir serijiniai laikraščiai“<sup>5</sup>. Prof. K. Zawadzkiego (1912–2002) autorinę bibliografiją aptariamąja tematika sudaro 17 pozicijų; čia pristatomas veikalas apibendrina ir tarsi vainikavo daugiamečius jo tyrinėjimus (buvo baigtas ruošti spaudai jau po mokslininko mirties).

Tiesa, jau šio veikalą „Įvade“ literatūros istorikas pripažįsta, kad apibrėžti jo tyrimų objektą gana keblu, mat ne taip paprasta išskirti efemeridžių grupę iš milžiniško kiekio politinių brošiūrų, polemikų, pamfletų, paskvilių, panegirikų ir kitų proginių literatūros bei pseudoliteratūrinių leidinių (p. 25). Jokių iš pirmo žvilgsnio atpažįstamų požymių tie vien-

<sup>4</sup> Tarptautinių žodžių žodynai pateikia „efemeridė“ tik kaip astronomijos terminą; enciklopedinis knygotyros žodynas aptaria „efemerinę knygą“ – „laikiną, trumpalaikio domėjimosi knygą“ (*Knygotyra: Enciklopedinis žodynas*, p. 97).

<sup>5</sup> Zawadzki, K., *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI – XVIII wieku*, Warszawa, 2002. Toliau visos citatos ir atitinkamos bibliografinės nuorodos pateikiamos iš šio leidinio; po citatų ar atpasakojimų skliausteliuose žymimi šio leidinio puslapiai.

kartiniai laikraščiai neturi: jų formatas (dažniausiai *in quarto*), teksto grafinis išdėstymas antraštiniame lape, spaudos skiltys niekuo nesiskiria nuo kitų ano meto plonesnių knygelėlių ar brošiūrų. Antraštėse irgi anaip tol ne visada pasitaiko žodžiai „naujienos“, „žinios“ „pranešimai“ ir pan. Spaustuvininkai paprastai nurodydavo tik leidimo metus, o mėnuo, juolab diena beveik niekuomet nebūdavo žymima. Problemą dar labiau komplikuoja tai, kad efemeridėms niekaip nepritaikys pagrindinio šiuolaikinį laikraštį apibrėžiančio požymio – jos nebuvo periodiniai leidiniai. Todėl K. Zawadzki kaip pagrindinį elementą, išskiriantį efemerides iš kitų spaudinių, nurodo informacijos aktualumą. Taigi vienkartinis laikraštis, arba laikraštis skrajutė, – tai „paprastai nedidelės apimties proza arba eilėmis<sup>6</sup> rašytas leidinys, kuriame pateikiama viena ar keletas aktualių šalies arba užsienio naujienų, daugiausia politinio, militarinio, religinio arba sensacingo pobūdžio, išspausdintas svarbaus arba neįprasto, platesnį susidomėjimą galinčio sukelti įvykio proga“. Esminiu laikraščio skrajutės bruožu taip pat laikytina jo propagandinė funkcija (p. 26).

Naujienų aktualumą, žinoma, derėtų suprasti kiek kitaip nei mūsų laikais. Anuomet apskritai bet kokia komunikacija užtrukdavo gerokai ilgiau. Kita vertus, reikšmingais, visuotinai svarbiais laikomų įvykių irgi buvo daug mažiau, žinios apie juos atsklisdavo rečiau, todėl žmonės domindavo kur kas ilgesnį laiką. Ir vis dėlto yra nustatyta, kad pranešimai iš užsienio arba informacija, vienkartiniais laikraščiais iš Lietuvos ir Lenkijos perduodama į kitas valstybes, adresatus dažnai pasiekdavo greičiau nei diplomatinis paštas (p. 27). Kad tų laikų žmonės troško kuo greičiau sužinoti naujienas, aiškiai rodo tokių leidinių kainos: XVII a. I pusėje laikraštis kainavo maždaug tiek, kiek 24 svarai ruginės duonos, t. y. labai daug (p. 143–144). Tačiau tiražai, manoma, buvo ne mažesni nei „ilgalaikių“ knygų – nuo 500 iki 1 000 egzempliorių; neretas laikraštis sulaukdavo 2–3 ar net 5 kartotinių leidimų, plito rankraštiniais nuorašais, egzistavo netgi piratinė spauda! Ir vis tiek kai kurių, matyt, didžiausią paklausą turėjusių vienkartinėlių laikraščių bežinomos tik antraštės, užfiksuotos kituose šaltiniuose, – manoma, kad jie buvo visiškai „suskaityti“.

<sup>6</sup> XVI – XVIII a. eilėmis galėjo būti rašomi bet kurios rūšies ar žanro kūriniai, išskyrus nebent teologinius traktatus ir įstatymus. Rimuotos žinios apie svarbiausius istorinius įvykius, stichines nelaimes ir keistus atsitikimus iš lūpų į lūpas buvo perduodamos jau viduramžiais. Manoma, kad eiliuota forma prigijo visų pirma kaip mnemotechnikos priemonė, t. y. būdas lengviau įsiminti svarbią informaciją.

Šiuo metu žinomi 645 aptariamojo tipo leidiniai, išėję Lenkijoje, vėliau unijinėje Respublikoje 1514–1728 m.<sup>7</sup>. Manoma, kad iš tikrųjų jų būta kur kas daugiau, apie 1 300. Kuo gi tie nepigūs ir nepatvarūs leidiniai – iš pradžių (XVI a.) daugiausia lotyniški, XVII a. daugiausia vokiški<sup>8</sup> ir tik nuo aštuntojo XVII a. dešimtmečio jau beveik vien lenkiški – taip traukė anų laikų skaitytojus?

Didžiausią vienkartinių laikraščių dalį sudaro politinės ir karinės tematikos leidiniai. XVI a. nemažai tokių leidinių išėjo Livonijos karo metu. Kai Ivano Rūsčiojo kariuomenė 1563 m. vasarį užėmė Polocką, ši įvykį aprašė net 10 laikraščių skrajučių lotynų, vokiečių, čekų ir prancūzų kalbomis (p. 61). Mažiau nei po metų, 1564 m. sausio 26 d., Lietuvos pulkai, vadovaujami didžiojo etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo, ties Ulos upe Maskvos armiją, galima sakyti, sumalė į miltus (iš 17 tūkst. maskvėnų Ulos mūšyje galvas paguldė apie 9 tūkst., lietuviai neteko 20 karių), - ir jau kitą dieną po pergalės LDK karvedys tuos įvykius išdėstė laiške savo pusbroliui M. Radvilai Rudajam, tuo metu buvusiam seime Varšuvoje. Tokie laišakai ir autorių, ir adresatų būdavo traktuojami ne kaip privati korespondencija, o kaip pusiau ar ir visai oficiali informacija, skirta paviešinti kuo greičiau atiduodant spaudai, todėl tokio tipo leidiniai laikomi ne epistolografijos pavyzdžiais, bet vienkartiniais laikraščiais. Pastarojo laiško originalas neišlikęs, tačiau žinomi bent trys vertimo į vokiečių kalbą leidimai (Niurnberge, Augsburgėje ir nenustatytoje leidykloje), pavadinimu *Copey des Brieffes, Welchen der Lyttawische Hauptman dem Herrn Radiuill zugeschickt* <...> (p. 62). Laikraščiais skrajutėmis arba, dar tiksliau, karo biuleteniais laikomi spausdinti Stepono Batoro ediktai ir kitojie raštai iš žygių prieš Maskvą laikų (1579–1581). Tokiems reikalams šis karalius dar 1577 m. buvo įsteigęs vadinamąją „skrajojančią spaustuvę“, t. y. nedidelę tipografiją, kuri operatyvumo tikslais buvo kilnojama drauge su karo stovykla. Stepono Batoro kanceliarijoje buvo įsteigta tokia lyg ir „spaudos atstovybė“, kuriai vadovavo karališkieji sekretoriai. Tas pats karalius 1580 m. įvedė griežčiausią spaudos cenzūrą, motyvuodamas tuo, kad „dažnai pasirodo laikraščių [*pisma*] ir knygų, kuriuose mūsų Karalystės praeitis ir dabarties įvykiai ne tik netiksliai, bet ir neteisingai

7 Tokia chronologinė riba brėžiama dėl to, kad 1729 m. jau pradėjo eiti periodiniai lenkiški laikraščiai.

8 Tokį statistinį vaizdą sukuria itin gausūs Gdanskio leidiniai vadinamojo „tvano“ metu (XVII a. vid.).

būna nušviesti“, o tai „užgauna visos tautos orumą ir kenkia geram [jos] vardui“ (p. 74); grasinant mirties bausme buvo uždrausta „bet ką tokio“ spausdinti be karaliaus žinios ir leidimo. Vėlesniais laikais tokių ediktų, biuletenių, raportų iš mūšio lauko, vadinamųjų reliacijų srautas tik didėjo; vadinamojo „tvano“ metais XVII a. vid. efemeridės buvo leidžiamos taip dažnai ir reguliariai, kad jas beveik galima vadinti „laikraščiais šiuolaikine to žodžio prasme“ (p. 180). Tačiau daugumos tokių leidinių turinys mūsų laikais domina tik istorikus, o ir šie turi būti labai atsargūs ir atsižvelgti į propagandinį daugumos efemeridžių pobūdį: informacija jose gerai „atsijota“, geros naujienos dažnai perdėtos, blogos – skaudūs pralaimėjimai, karo vadų klaidos – apskritai nutylimos.

Kitą nemažą efemeridžių pluoštą drąsiai galėtume pavadinti „aukštuomenės kronika“ arba, kaip buvo labiau įprasta aptariamaisiais laikais, „dvarų naujienomis“ (*nowiny dworskie*). Jose nepaprastai detaliai aprašomos įvairios, dažniausiai karališkosios, iškilmės: vainikavimo ir vedybų ceremonijos, įpėdinių gimimo šventės, pergalių paradai, pompastiški įvažiavimai į savus ir svetimų šalių miestus, pagaliau laidotuvių procesijos. Tokie tekstai tarsi atstodavo skaitytojams šiuolaikines fotografijas „gyvenimo būdo“ žurnaluose ar atitinkamus televizijos reportažus, juose stengiasi pavaizduoti kiekvieną smulkmeną: gatvių dekorą, proginės architektūros statinius (triumfo arkas, obeliskus, piramides, „sielvarto tvirtoves“ ir pan.), patalpų interjerus, visų svarbiausių dalyvių aprangą ir papuošalus, vėliavų ir herbų spalvas, netgi vaises ant stalų. Be abejo, punktas po punkto tokiuose laikraščiuose aprašoma ir pačios vaizduojamosios ceremonijos eiga. Tokius „iškilmų reportažus“ mums yra palikę ir tikrai žymūs su Lietuva susiję XVI a. autoriai - Petras Roizijus ir Motiejus Strijkovskis.

Pirmasis eilėmis aprašė Žygimanto Augusto vedības su Elzbieta Habsburgaite 1543 m. ir su Kotryna Habsburgaite 1553 m., taip pat paliko eiliuotą reliaciją apie Žygimanto Senojo laidotuves 1548 m. (p. 55–57). Neseniai pasirodžiusioje senosios Lietuvos literatūros istorijoje šie P. Roizijaus kūriniai aptariami kaip proginės panegirinės poezijos pavyzdžiai<sup>9</sup>, bet K. Zawadzki atkreipia skaitytojų dėmesį į tai, kaip operatyviai tie tekstai buvo parašyti ir išleisti, kokie faktografiškai detalūs, nepai-

<sup>9</sup> Ulčainaitė, E., Jovaišas, A., *Lietuvių literatūros istorija. XIII – XVIII amžiai*, Vilnius, 2003, p. 146.

sant eiliuotos formos, visi aprašymai, kaip stropiai išdėstyta įvykių eiga ir suminėtos visos pavardės, pagaliau primena, kad vieno teksto pabaigoje pats autorius yra pabrėžęs, jog „visi jo aptarti faktai yra teisingi“ (p. 55).

Pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos autoriaus Motiejaus Strijkovskio plunksnai priklauso „Henriko Valua šlovingiausio Krokuvon įvažiavimo ir atmintino vainikavimo <...> aprašymas eilėmis“ (*Przesławnego wyazdu do Krakowa i pamięci godney Koronaciey Henryka Walezyusza <...> wirszem opisanie <...>*), laikomas „viena iš detaliausių ir išsamiausių [to įvykio] reliacijų“ (p. 65). Kaip pastebi K. Zawadzki, ši kūrinį taip pat priskirdamas prie skrajučių, „autorius neturėjo jokių poetinių aspiracijų, troško vien tiksliai aprašyti iškilmių eigą“ (p. 65), pats prisipažindamas, kad ne dėl eilių grožio stengėsi, bet dėl tiesos ir istorijos (*Nie wierszowi folguję, prawdzie, historyjej.* – cit. iš p. 66).

Aptariamajame K. Zawadzki veikalė kaip šaltinis publikuojama „iškilmių ataskaita“ apie karalienės Liudvikos Marijos įvažiavimą į Varšuvą 1646 m.<sup>10</sup> (p. 371–377).

Šiuolaikinę skaitytoją (jei jis ne kultūros istorikas) tokių aprašymų detalumas vargina. Daugelio juose minimų aprangos ar, tarkime, žirgų pakinktų detalių negalime nė įsivaizduoti. Tačiau ir tokiose efemeridėse pasitaiko tikrai įdomių dalykų. Pavyzdžiui, 1633 m. laikraštyje skrajutėje apie Lenkijos didžiojo pasiuntinio Jurgio Osolinskio iškilmingą įvažiavimą į Romą (antraštiniame lape nurodyta, kad šis laikraštis - vertimas į lenkų kalbą iš italų)<sup>11</sup>, be gal net hiperbolizuotų prabangaus anturažo aprašymų, randame tokią detalę: Osolinskio žirgas buvęs kaustytas gryno aukso pasagomis, ir iš anksto tyčia pasirūpinta, kad dvi iš tų pasagų jojant nukristų (jas paskui „prasčiokai tarp savęs suplėšę pasidalino“; p. 156). Toks minisuižetas daug kartų pasakojamas ir vėlesnėse „ataskaitose“ apie Lenkijos pasiuntinių įžengimus į turtingus užsienio miestus.

Jei pastarąjį kartinį laikraštį traktuosime kaip tam tikrą diplomatinės kultūros dokumentą, šioje vietoje tiks paminėti ir dar vieną savaip įdomią eiliuotą efemeridę, kurioje pasakojama apie 1635 m. taikos su Maskva sudarymo iškilmes Varšuvoje<sup>12</sup>. Čia, kaip įprasta, detalai apra-

<sup>10</sup> *Ingres tryumfalny do Warszawy Najašniejszej Ludowiki Maryjej de Gonzage et Cleves, Królowej Polskiej i Szwedzkiej <...> W roku 1646 dnia 10 marca, który się tym sposobem odprawował.*

<sup>11</sup> *Sławny wiadod na Rzymu Iašnie Wielmožnego Pana <...> Ierzego Ossolińskiego [J] Wielkiego Pošta Polskiego, z Włoskiego na Polskie przetłumaczony <...>* (cit. iš p. 154; plg. faksimilę p. 155).

<sup>12</sup> Henryk Chełchowski, *Poprzyjęzony Pokoy Moskwie z Polakami Od <...> Władysława IV <...>*, Lublin, 1635 (cit. iš p. 146).

šomas visas šventės ceremonias, vainikuotas prašmatniomis vaišėmis karaliaus pilyje. Šioje finalinėje dalyje prasimuša tam tikras šypseną keliantis „kultūrinio pranašumo“ sindromas: „maskvėnams stalas buvo nukrautas patiekalais, prie kokių šie nebuvo pratę“, o paskui už langų prasidėjo fejerverkai, į kuriuos jie „persigandę žiūrėjo“ (p. 147).

Tačiau patraukliausi mūsų dienų skaitytojams turėtų pasirodyti tie kartiniai laikraščiai, kurių tematika primena šiuolaikinę „masinio vartojimo“ spaudą, tik su tam tikru egzotišku senoviniu atspalviu. Turima omenyje trečioji efemeridžių grupė – leidiniai apie sensacingus įvykius ir visokius keistus ar tragiškus atsitikimus. Žinomas mažiausiai vienas laikraštėlis apie poltergeistą<sup>13</sup>. Gana dažnai pranešama apie pranašingus ženklus danguje; be tais laikais įprastų „grėsmingų kometų“, pasakojama, pvz., apie danguje virš mūšio lauko triskart pasirodžiusį didelį kryžių rate arba paukščių pulkus, tarsi puolusius priešą. 1655 m. išleista efemeridė<sup>14</sup> praneša apie tokį neįprastą reišinį: vidury dienos ties Gdansko miestu mirtinoje dvikovoje susigrūmė du nežinia iš kur čia atsiradę dideliai („sulig svetainės stalu“) ereliai. Vienas atskrido iš rytų, kitas – iš vakarų, tad karo įvykių fone juos būtų galima traktuoti kaip Maskvos ir Lenkijos simbolius (abiejų valstybių herbų figūros – ereliai), - tačiau įdomu, kad skaitant taip ir nepaaiškėja, ar nugalėjo „rytietis“, ar „vakarietis“. Užtat sužinome, kad kai ereliai susikibę nukrito ant žemės, subėgę žmonės juos atskyrė ir pralaimėjusįjį pribaižė, o laimėjusiojo pasigailėjo, iki šiol jį „vienoje vietoje“ laiko ir lankytojams rodo. Paskutinis teksto sakinyš lakoniškas: „Zabity u pasztetnika“ (t. y. užmuštąjį atidavė paštetų gamintojui).

Pačią tikriausią sensaciją skelbė efemeridė apie pasikėsinimą į karaliaus Zigmanto III Vazos gyvybę<sup>15</sup>. Nusikaltėlis Michalas Piekarskis, kuris „visada buvo keistuolis, melancholikas ir siatūtėjantis pamišėlis“ (p. 124), paveiktas žinios apie Prancūzijos karaliaus nužudymą, užsidedę šia idėja ir 10 metų ją brandino, kol 1629 m. lapkričio 15 d. nutykojo į bažnyčią einantį karalių ir puolė jį su čekanu (ilgakočiu kirveliu su

<sup>13</sup> *Warhafftige Wunderbarliche dennoch auch anmütige geschichte <...>*, Gdanskas, 1620 (cit. iš p. 126).

<sup>14</sup> *Neumachia abo Pojedynek niewidany w Polsce dwóch orłów na powietrzu, pod Gdańskiem, w roku terażniejszym 1655 w piątek przed niedzielą przewodnią* (tekstas publikuojamas aptariamajame K. Zawadzkiego veikalas, p. 376 – 377).

<sup>15</sup> *Prawdziwe a Krotkie Opisanie Jako P. Bóg <...> Zygmunta Trzeciego Krola Polskiego cudownie przy zdrowiu y żywocie zachował <...>* (cit. iš P. 124).

plaktuku pentyje). Spėjo smogti du sykius per galvą, tada buvo sugriebtas karalaičio Vladislovo ir maršalo L. Opalinskio. Pirmąją pagalbą karaliui suteikė buvęs kareivis Janas Kalinskis, tuometinis Krokuvos vyskupo patarnautojas; už tai vėliau jis buvo itin dosniai apdovanotas karalienės (laikraščelio pabaigoje pridėtas dovanų sąrašas).

Šio įvykio tikrumas neabejotinas. Tačiau ir tais senais laikais pasitaisydavo pačių tikriausių „laikraščių ančių“. Tarp tokių paminėtinos dvi efemeridės apie 1645 m. Vilniuje įvykusį baisų gaisrą<sup>16</sup>. Eilėmis, skirtomis giedoti, tuose tekstuose visiškai skirtingai aiškinamos gaisro priežastys (viename jį pradėjo kažkokia žiopla kepėja, o štai kitame rutuliojama tyčinio padegimo versija, padegėjais laikomi klastingi maskvėnai); dar įdomiau, kad nė viename istoriniame dokumente nerasim patvirtinimo, kad tais metais Vilniuje būtų kas degę (p. 167).

Kur kas piktesnės tos „antys“, kurios buvo sukurtos politinės ar religinės propagandos tikslais. Štai Gdansko mieste, kuris smarkiai priešinosi Stepono Batoro išrinkimui, nenorėjo jo pripažinti, 1576–1577 m. išėjo bent kelios (vėliau daugyšk perspausdintos ir Europoje išplatintos) vokiškos efemeridės<sup>17</sup>, visu rimtumu skelbusios, kad po Henriko Valua pasitraukimo lenkų delegacija buvo nuvykusi į Konstantinopolį prašyti turkų sultono (sic!), kad šis taptų Lenkijos karaliumi. Sultonas nenorėjęs pats vargintis, tad vietoj savęs pasiuntęs statytinį – Steponą Batorą.

Kita pikta ir žiauri „antis“ buvo sukurpta 1586 m. tame pačiame liuteroniškame Gdanske, siekiant sužlugdyti jėzuitų ordino reputaciją<sup>18</sup>. Su kriminalinę kroniką primenančiomis detalėmis čia pasakojama tokia istorija. Į Krokuvą karaliaus kvietimu 1585 m. pabaigoje atvyko keturi jėzuitai. Nakvynės jie apsistojo vienuose užvažiuojamuosiuose namuose. Vieną 1586 m. sausio pradžios naktį gretimame kambaryje miegojęs tarnas pabudo nuo riksmų, girdėjo ir kūdikio verksmą. Kitą rytą vienuoliai pranešė, kad vienas iš jų susirgo ir kelias dienas praleis lovoje. Žinia pasiekė karalių, šis pasiuntė gydytojus, bet jų prie ligonio neprileido. Po kelių dienų vienuoliai pranešė, kad ligonis mirė, ir paprašė pristatyti karstą.

<sup>16</sup> *Nowiny Pewne O nieszczęsny m Pożarze Wileńskim, Który się stał w Roku 1645 ir Piesń Nowa o Pożarze Wileńskim, Który się przydał dnia 11 czerwca Roku 1645 <...>* (cit. iš p. 166).

<sup>17</sup> *Gründlicher und warhafftiger bericht, aller handlung, welche sich zugetragen haben mit Bathoro, dem Siebengürgischen Weywoden und wie er vom dem Türcken zu einem Gubernator über die Kron Polen gesetzt ist worden ir kt.* (cit. Iš p. 69).

<sup>18</sup> *Newe Zeitung. Warhafftige erbermliche Mördtliche Thaten, durch die Jesuwiter geschehen, zu Cracaw in Polen gefangen <...>* (cit. iš p. 85).



Tuo metu tarnas jau buvo plačiai išskalambijęs apie keistus įvykius, tad karalius nusprendė viską patikrinti. Atsiųsti gydytojai išvydo, kad „miręs vienuolis“ iš tikrųjų yra pasmaugta moteris.

Tardymo metu vyriausiasis vienuolis prisipažino, kad tai buvo jo meilužė Klara, su kuria jis gyvenęs jau 9 metus ir buvo sugyvenęs 4 vaikus, kuriuos visus nužudęs vos gimusius, tačiau to jis nelaikęs nusikaltimu, nes vaikai juk buvo nekrikštyti. Klara buvo uždusinta kaip tik po ketvirtąjo gimdymo, kai paaiškėjo, kad nepasveiks.

Toliau paaiškėjo, kad ir jauniausias vienuolis iš tikrųjų yra moteris, kito jėzuito atsigabenta meilužė, anksčiau gyvenusi su kažkokiu kunigu. Ir antrasis jėzuitas, ir jo meilužė dalyvavo žudant Klarą ir naujagimį.

Nubausti nusikaltėliai buvo taip: vyrams kankinimo ratu buvo laužomi kaulai, paskui jiems ir moteriai nukirstos galvos, galop visi (ir pasmaugtoji) buvo palaidoti po kartuvėmis. O štai nužudytasis naujagimis buvo iškilmingai palaidotas kapinėse (p. 85–86).

Bausmės anais laikais tikrai buvo žiaurios, tačiau efemeridėse jos neretai piešiamos dar baisesnės. Štai minėtasis Piekarskis, pasikėsinęs į karalių, buvo iš pradžių plėšomas žnyplėmis, paskui jam nukirto rankas ir kulbes pridegino (kad per greit nenukraujuotų), pagaliau sudraskytas keturiais žirgais. Likučiai sudeginti (p. 126). Kitoje, 1644 m., efemeridėje<sup>19</sup> su panašiomis šiurpiomis detalėmis aprašyta, kaip vienas vyras buvo nubaustas už motinos nužudymą: jam iš krūtinės buvo plėšiami gyvos mėsos gabalai, po to tuo pačiu kirviu, kuriuo buvo užkapojęs motiną, nukirstos rankos, galop kankinimo ratu sulaužyti kaulai, ir viskas atlikta nusikaltimo vietoje. Įdomiausia, kad pastaroji efemeridė – grynų gryniausia „antis“, nors joje pateikiami veikėjų vardai, pavardės ir kt. „faktai“. Tačiau būtina pažymėti, kad tokios kraupios istorijos anuomet buvo kuriamos visų pirma moralistiniais ir didaktiniais tikslais! Pastaroji užbaigiama dievobaimingu pamokymu: gerbk savo tėvus, nuolat melskis ir atmink, kad „velnias nesnaudžia“ (p. 167).

Apibendrinant tenka daryti išvadas:

1. Nieko naujo dabar tarp būdų ir priemonių nėra tai, kas mus traukia ar atstumia, juokina ar piktina.
2. Netoliaregiška Lietuvos periodinės spaudos tradicijas apriboti an-

<sup>19</sup> *Eine Warhafftige <...> Geschichte Von einem Leinneweber <...> Gürgen Zachan, welcher für Dantzig auff dem Stoltzenberge <...> seine Eigene <...> Mutter <...> Ermordett <...>* (cit. iš p. 167).

trąja XVIII a. puse, juolab XIX amžiumi: tą tradiciją šaknys siekia gerokai senesnius laikus ir tikrai yra vertos lietuvių tyrinėtojų dėmesio.

## The basics of the periodical press in the Union of Lithuania and Poland

Eglė Patiejūnienė

Vilnius Pedagogical University

Within this article, the author discusses origins of the Lithuanian periodical press and critically evaluates the customary belief that one must supposedly search for such sources in the Lithuanian periodical press of Lithuania Minor (East Prussia/Koenigsberg).

It is the author's opinion that there is a need to find far older sources – from the times of the Lithuanian and Polish Union. Ever since the beginning of the 16<sup>th</sup> century (from the beginning of the 16<sup>th</sup> century, in Krakow, Gdańsk (Danzig), and later in the century, Warsaw, Lviv (Lvov) and Sluck, et al., from the 1580s, in Vilnius, of all, the twelfth printing houses (pg. 42) began to run “disposable” newspapers, fliers, and publications for special occasions – or otherwise, collectively known as *ephemera*. This was an absolutely new form of writing. Together with the later, so-called “serial” newspapers, which were to follow two centuries later, ephemera was quickly able to inform society about the most pertinent events and was, alongside the calendar, the most read publication in the state.

It is the author's belief that this group of publishing houses should not only undergo further research in Lithuania, but has not yet been distinguished as a separate entity from the general flood of publications that appeared during the 16<sup>th</sup> and 17<sup>th</sup> centuries. The term, *ephemeron*, as meant here is also unfamiliar to us.<sup>20</sup> However, in this area, in many ways, has been researched to a good degree by our neighbors, the Poles; the cul-

---

<sup>20</sup> The (Lithuanian) dictionary of international words only identifies the word “ephemeral” as an astronomical term; the encyclopedic dictionary for book researchers declares that an “ephemeral book” as “a temporary, short-term book of interest” (*Knygotyra: Enciklopedinis žodynas*, pg. 97).

tural legacy of the Grand Duchy of Lithuania is traditionally regarded as our own – which would include these areas still in great need of further research on the part of intellectuals.

In order to bring the reader's attention to the topic of literalological and culturological research as well as to present the fundamental source of these surveys it is necessary to mention the Polish scholar, an expert on old publications, Konrad Zawadzki (1912 – 2002) and his work, *The Beginnings of the Polish Press: Flier and Serial Newspapers 16<sup>th</sup> – 18<sup>th</sup> Century*.<sup>21</sup> Professor K. Zawadzki's bibliography, which is based on its thematics, consists of 17 positions; this work described many years of his research – a crowning achievement that was only completed posthumously. Within it, old periodicals are examined in various ways – among them the method of information relevance.

As one evaluates how a given item of news was received, it is, of course, necessary to understand the situation as it was – as opposed to how it would be today: all forms of communication took much longer for the most part. On the other hand, events that were considered both meaningful and universally significant were far less frequent than they are today: news traveled slowly and not as often. As a result, people were interested in a given item of news for a far greater amount of time. Nevertheless, it is noted that messages from abroad or information from Lithuania and Poland to other states were not only sent – but often reached their destinations more quickly than the diplomatic post.

Nowadays, 645 known publications of this type are known to have emanated in Poland and later the Lithuanian-Polish Commonwealth.<sup>22</sup> It is thought that their numbers may indeed be much higher, about 1,300. Being neither cheap nor durable, how did such small publications – originally in Latin (16<sup>th</sup> century), then the majority in German (17<sup>th</sup> century)<sup>23</sup>, and only from the 1680s almost all in Polish – attract readers of the time?

<sup>21</sup> Zawadzki, K., *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI – XVIII wieku*, Warszawa, 2002. [The Beginnings of the Polish Press: Flier and Serial Newspapers 16<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century, Warsaw, 2002] From here on, all quotes and corresponding biographical citations shall be given from this publication; after quotations or instances of paraphrasing, pages shall be noted afterwards between parentheses.

<sup>22</sup> Such a chronological limit is emphasized as in 1729, Polish periodical newspapers began to be published.

<sup>23</sup> The reason for such for the statistical occurrence is the rather prolific number of Danzig periodicals during the so-called “Deluge” period (Mid 17<sup>th</sup> century).

The author reviews what part of so-called disposable newspapers consisted of the topics of politics and war. Another rather significant form of ephemera can be easily termed as “chronicles of the nobility” or as was more commonly called during that period “manor news” (nowiny dworskie). Within them various – most often royal – celebrations were described with unusual detail: coronations and weddings, the birth of an heir, victory parades, grand visits to cities and towns both abroad and at home, and funeral procession. These texts served a similar purpose like television reports or contemporary photography in the lifestyle sections of newspapers do today.

The author believes that those disposable newspapers that would be of the greatest interest to readers today would be those papers whose topics remind readers of the contemporary press (the press of “mass-use”) – only that these older papers would have their own old, exotic hues. These papers would be of the third ephemeral group – publications about sensational events or those concerning all sorts of strange or rather tragic occurrences. (One paper at least is even known to have been about a poltergeist).<sup>24</sup>

Research into the press of the past allows us to make an assumption concerning the public: the public’s interests are nothing new in this world. Unfortunately, like nowadays, we ignore society’s attitude toward the sensational as it were an old tradition. It is the author’s belief, it is nearsighted to limit the subject of the Lithuanian periodical press to the second portion of the 18th century – and even far worse to the 19th century – for as we have seen its traditions can be found further back in the past and really are worth the interest of Lithuanian researchers.

---

<sup>24</sup> *Warhafftige Wunderbarliche dennoch auch anmütige geschichte <...>*, Gdańsk, 1620 (pg. 126).